

себя национальная система образования, особенности украинского национального менталитета, культуру украинского народа.

Система образования должна работать на опережение. Специалисты с высшим образованием должны быть не только проводниками наиболее эффективных и инновационных проектов сегодняшнего дня, но и уметь разрабатывать и внедрять новые, отвечающие требованиям завтрашнего дня. Наличие у них широкого кругозора и мышления позволит выработать новые механизмы развития человечества и сохранить жизнь на Земле. Реформирование системы образования должно проходить в контексте синтеза культур, не противопоставления и столкновения, а нахождения и взаимопроникновения всего самого ценного, важного в них.

Литература

1. Балацкий Е. Институциональные конфликты в сфере высшего образования / Е. Балацкий // Свободная мысль – XXI. – 2005. – № 11. – С. 23-36.
2. Доклад о развитии человека 2009. Преодоление барьеров: человеческая мобильность и развитие / [пер. с англ.]; ПРООН. – М. : Издательство «Весь Мир», 2009. – 232 с.
3. Задорожный Г. О фундаментализации университетского образования / Г.В. Задорожный // Социальная экономика. – 2007. – № 1-2. – С. 84-91.
4. Колот А. Фундаментализация и индивидуализация экономического образования как ведущие тенденции развития / Колот А. // Экономическая теория. – 2006. – № 1. – С. 94-108.
5. Соболева И. Человеческий потенциал российской экономики: проблемы сохранения и развития / И.В. Соболева / Ин-т экономики РАН. – М. : Наука, 2007. – 202 с.
6. Хохлов Н.П. Фундаментальность как важнейший принцип университетского образования / Н.П. Хохлов // Економіка розвитку. – 2007. – № 1(41). – С. 17.
7. Человеческое и социальное развитие: Сборник докладов / [под ред. В.П. Колесова, А.А. Тихомирова; Сост. А.А. Саградов]. – М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2003. – 155 с.

Надійшла 10.09.2010

УДК 331.5

М. В. НИКОЛАЙЧУК

Хмельницький національний університет

ЕКОНОМІКО-ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

Проаналізовано вплив економіко-демографічних чинників відтворення людського капіталу України. Виявлено негативні тенденції для людського капіталу від погіршення демографічної ситуації, через зменшення числа носіїв та водночас позитивні економічні передумови для поліпшення його якісних показників та ефективності використання

Influence of economy and demographic factors of recreation of human capital of Ukraine is analysed. Found out negative tendencies for a human capital from worsening of demographic situation, through diminishing of number of transmitters and at the same time positive economic pre-conditions for the improvement of him high-quality indexes and efficiency of the use

Ключові слова: людський капітал, економіка знань, економіко-демографічні чинники.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Широкого розголосу на сучасному етапі економічного розвитку набуває проблема формування людського капіталу та потенціалу в межах домінування цих категорій в комплексі механізмів функціонування світової та національних економік. Разом з тим, приклади розвитку форм та видів людського капіталу, їх суперечливі тенденції та неоднозначні закономірності формування в Україні викликають додатковий інтерес серед науковців. На практиці доводиться констатувати наявність різномірного комплексу чинників відтворення людського капіталу в межах національної економіки, основу яких для України традиційно розглядають в системі демографічного відтворення його носіїв та кон'юнктурного впливу соціально-економічних перетворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток та відтворення людського капіталу України знайшло відображення у результатах наукових досліджень таких відомих вітчизняних вчених, як С. І. Бандур, Д. П. Богиня, О. А. Грішнова, В. М. Данюк, М. І. Долішній, В. М. Нижник, У. Я. Садова, Л. К. Семів, І. Л. Петрова, Л. Т. Шевчук, в яких обґрунтовано ключові риси та закономірності розвитку людського капіталу в Україні. Водночас, за достатнього обґрунтування, проблеми формування людського капіталу на сучасному етапі набувають нових проявів, в межах яких засади їх зростання та відтворення змінюються.

Невирішені частини проблеми. Головною вадою існуючих до цього часу підходів до управління людським капіталом є орієнтація на проблему виключно з точки зору її вузького бачення в межах кількох актуальних наукових концепцій. В той же час існує велика кількість викликів та негативних тенденцій, які

випадають з традиційного руслу трактування та вимагають аналізу в системі діалектичної взаємодії ключових чинників розвитку проблеми.

Постановка завдання. Визначити вплив, характерні риси та прояви економіко-демографічних чинників в системі відтворення людського капіталу України на сучасному етапі.

Основний матеріал дослідження. Економічне піднесення та загальні сприятливі тенденції розвитку України на протязі останнього десятиліття створюють передумови для формування якісного людського потенціалу, що свідчить про потенційне наближення до стандартів розвинених країн та слідування шляхом економічного відродження Центральної Європи. Разом з тим, в Західній економічній думці науковці оперують терміном людський капітал, який набуває поширення в ході обґрунтування механізмів розвитку інформаційного суспільства та прогнозування рушійних сил економіки знань [1, с. 24]. Остання, в свою чергу, розглядається як результат накопичення досвіду та суб'єктивного судження дослідників, що переносять категорії індустріального та інформаційного суспільства у понятійний апарат нового етапу суспільного розвитку.

Як аргумент, наводяться статистичні показники структури економіки, динаміки розвитку, витрат на медичне забезпечення, культуру, спорт, обсяги освітніх послуг, вплив яких гіпотетично формує визначальні напрями розвитку людського капіталу в системі розвитку інформаційного суспільства та становлення економіки знань [2]. На відміну від економічно розвинених країн та Центральноєвропейських сусідів, Україна попри декларування намірів побудувати економічний механізм держави на основі інновацій, інформаційних технологій та економіки знань залишається у багатьох сферах розвитку на рівні нових індустріальних країн та країн третього світу орієнтованих на використання сировинної бази, металургії та продуктів хімічної промисловості первинного рівня обробки [3].

Незважаючи на нехарактерні риси та відсутність оптимального підґрунтя для стимулювання розвитку людського капіталу, інформаційного суспільства та економіки знань не варто категорично негативно оцінювати перспективи України. Згідно з основними науковими положеннями та виробленим в межах знанневих концепцій понятійно-методологічним апаратом, для ефективного функціонування економічного механізму достатнім є існування демографічної бази – сукупності людей-носіїв знань та розширення доступу економічно-активного населення до джерел інформації та знань [4]. Обидва чинники присутні в Україні, що є передумовою перетворення її на перспективну знансву економіку.

Інша складова світового господарства свідчить про існування двох груп країн в межах сучасної глобальної економіки: 1) виробники інформації та знань як рушійних сил розвитку; 2) активні споживачі знань та користувачі інформаційного забезпечення. В межах вказаної диференціації слід відзначити, що незважаючи на декларування високого потенціалу вітчизняної науки, людського розвитку та сприятливих ментальних особливостей України [5; 6, с. 67, 124-129], ми на сучасному етапі належимо до другої групи країн за відсутності об'єктивних передумов у середньо- та короткостроковій перспективі перейти у групу виробників продуктивних та рушійних сил економіки знань.

Як свідчать показники статистичної звітності України належить до країн з відносно високим рівнем людського потенціалу, де чисельність населення коливається в межах 52 – 46 млн чол.[7]. Останнє обумовлено негативними демографічними тенденціями, що мають місце останні тридцять років. Незважаючи на приналежність до перехідної економіки, демографічний розвиток набуває тут рис характерних для високорозвинених країн, таких як Японія, Велика Британія, Канада, з усталеним трендом скорочення народжуваності та кількості дітей у середньостатистичній сім'ї. Разом з тим, розвинені економіки компенсують втрати від зниження народжуваності за рахунок високого міграційного приросту з країн третього світу, подібних собі та країн з перехідною економікою [8]. Як наслідок, розвинені країни за рахунок нарощення концентрації людського капіталу забезпечують ще вищий розвиток. Для України ж, за відсутності міграційного джерела демографічної складової формування людського капіталу, характерним залишається комплекс проблем, що не сприяє його нарощенню. Типовим прикладом може бути чисельність економічно активного населення, як форми відображення ключових тенденцій людського розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Економічна активність населення [9, с. 184]

	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Економічно активне населення (у віці 15–70 років), тис. чол.	22830,8	22231,9	22171,3	22202,4	22280,8	22245,4	22322,3	22397,4
Рівень економічної активності (до населення у віці 15–70 років), %	63,2	61,9	61,8	62,0	62,2	62,2	62,6	63,3

Чисельність економічно активного населення України на протязі 2000-2008 рр. мала тенденцію до зниження, пік якої припадає на 2003 р. Очевидно існуючий тренд визначається чинниками сформованими на

межі 80-90-х років минулого століття та, з урахуванням часового лагу, виступає негативним чинником відтворення людського капіталу навіть на етапі сталого економічного зростання, що мало місце на протязі 2000-2008 рр. Показовим тут також є рівень економічної активності по відношенню до відповідної групи населення (рис. 1).

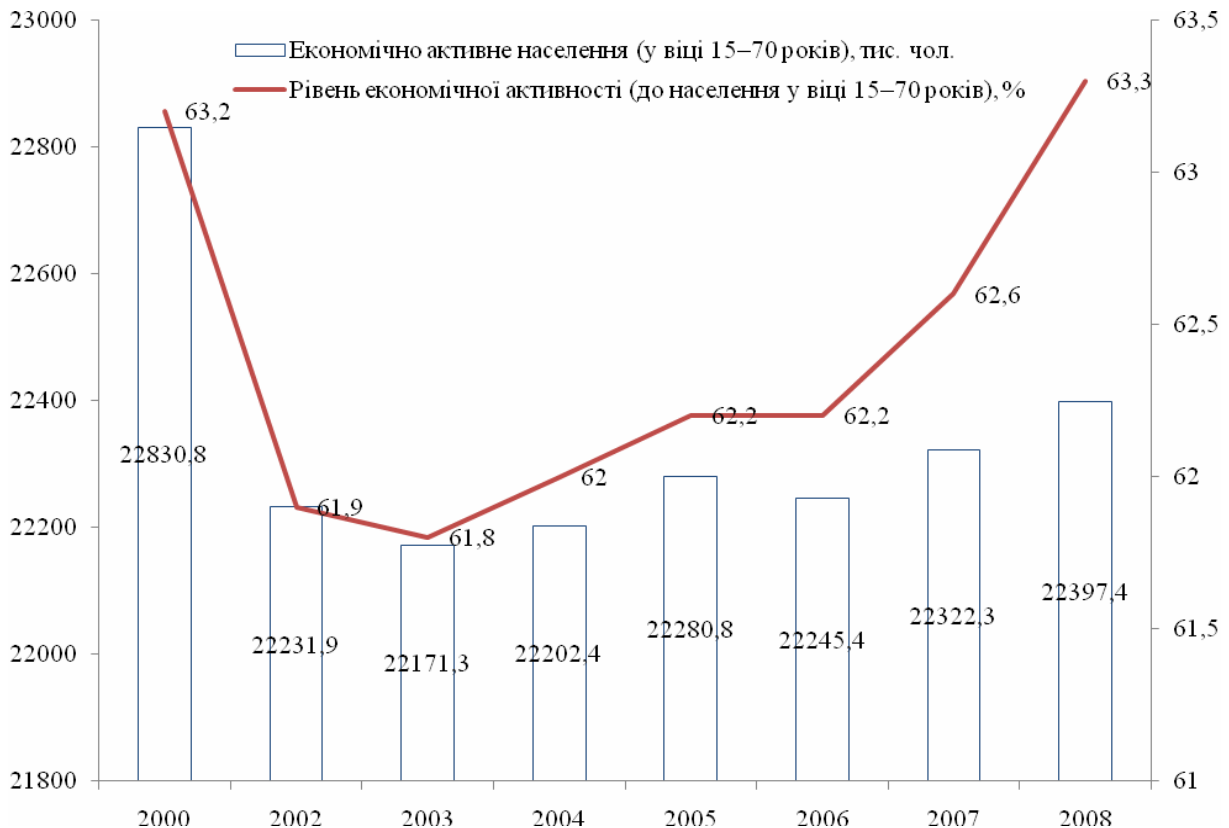

Рис. 1. Динаміка економічної активності населення України у 2000–2008 рр.

Останній показник демонструє вищі темпи зростання ніж чисельність економічно активного населення, на відміну від якого в 2008 р. перевищив значення 2000 р. Зважаючи на зростання співвідношення чисельності та рівня економічної активності населення, слід зробити висновки про перші прояви зниження обсягів людського капіталу в умовах негативного впливу демографічного чинника. Тобто, має місце вичерпання демографічних резервів з характерними проблемами погіршення якості аналізованої категорії. По суті, зменшення резервів людських ресурсів в перспективі призводить до дефіциту окремих їх видів та деформування форм.

Іншим аспектом з традиційними вадами та складними наслідками для сучасного етапу розвитку людського капіталу залишаються негативні тренди спровоковані в період некоректного адміністративного втручання періоду директивної економіки та безконтрольного розвитку періоду декларованих реформ. Попри високий демографічний потенціал, як складову розвитку людського капіталу, механізми командно-адміністративної економіки, в силу глибокої нелогічної та непритаманної для сучасних економічних відносин деформації, викликали та забезпечили на тривалий часовий період структурну невідповідність між наявними трудовими ресурсами та фактичною потребою економіки в них.

Явна структурна невідповідність виступає негативним чинником як для розвитку національної економіки так і для формування людського капіталу. Закономірність негативного впливу чітко простежується на рівні понятійно-категорійного трактування відмінностей між людським потенціалом та людським капіталом. Перша категорія являє собою загальний обсяг, сукупність можливостей заснованих на природних і набутих здібностях та вміннях людини чи спільноти. Друга – лише частину людського потенціалу, що знаходить соціально-економічне застосування та приносить віддачу у формі економічних ефектів, зокрема доходів, заробітної плати, віддачі на вкладені в освіту, виховання, соціальний розвиток інвестиції.

У випадках структурної невідповідності, мають місце передумови формування негативного економічного впливу на людський потенціал, де на прикладі структурного безробіття відбувається зниження витрат на формування людського капіталу, що набуває циклічного характеру.

Поряд з вище вказаним, присутні і прояви економічного оздоровлення у формі сталих структурних економічно обґрунтованих зрушень перерозподілу людського капіталу (табл. 2).

Середньорічна кількість найманих працівників за видами економічної діяльності, тис. чол. [9, с. 191]

	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2551	1877	1537	1274	1137	1005	868	783
Промисловість	4061	3578	3416	3408	3416	3362	3287	3188
Будівництво	590	453	431	441	461	477	500	497
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	630	571	563	590	676	780	874	947
Діяльність готелів та ресторанів	100	87	81	78	82	86	88	94
Діяльність транспорту та зв'язку	1110	1014	994	981	992	991	977	974
додаткові транспортні послуги та допоміжні операції	285	301	308	325	336	351	358	392
діяльність пошти та зв'язку	257	255	252	253	259	261	252	244
Фінансова діяльність	146	156	169	189	216	246	298	339
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	596	569	560	545	564	599	615	631
Державне управління	610	667	702	551	570	590	599	627
Освіта	1551	1576	1584	1598	1610	1632	1641	1642
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1304	1283	1281	1273	1271	1269	1271	1267
Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	398	379	370	371	377	381	382	389
з них діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	268	267	267	268	278	285	286	291

Приведені статистичні показники демонструють структурну трансформацію людського капіталу України за критерієм зайнятості. Зокрема відбувається зниження числа найманих працівників у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві з 2551 тис. чол. в 2000 р. до 783 тис. чол. в 2008 р., промисловості – з 4061 тис. чол. в 2000 р. до 3188 тис. чол. в 2008 р., діяльності транспорту та зв'язку – з 1110 тис. чол. в 2000 р. до 974 тис. чол. в 2008 р., охороні здоров'я та надання соціальної допомоги – з 1304 тис. чол. в 2000 р. до 1267 тис. чол. в 2008 р. Натомість відмічене зростання зайнятих у торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку з 630 тис. чол. в 2000 р. до 947 тис. чол. в 2008 р., фінансової діяльності – з 146 тис. чол. в 2000 р. до 339 тис. чол. в 2008 р., освіти – з 1551 тис. чол. в 2000 р. до 1642 тис. чол. в 2008 р. В окремих сферах діяльності відмічене коливання, пов'язане, на нашу думку, з проблемами реформування, з характерним зниженням показника, та економічного оздоровлення на кінець аналізованого періоду, зі зростанням чисельності зайнятих. Серед них, будівництво, діяльність готелів та ресторанів, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, державне управління, надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту. Слід згадати також про неоднозначні тенденції в межах окремих груп, де, наприклад, за явного зниження

зайнятості в транспорті та зв'язку, відбувається його зростання з 285 тис. чол. у 2000 р. до 392 тис. чол. в 2008 р. для додаткових транспортних послуг та допоміжних операцій. Аналогічні тенденції схожі для коливання в зайнятості з надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльності у сфері культури та спорту та окремого напрямку – діяльності у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг, де спостерігається зростання зайнятості з 268 тис. чол. в 2000 р. до 291 тис. чол. в 2008 р.

Тобто має місце закономірна тенденція притаманна структурній перебудові економіки, де зайнятість зміщується в сторону зростання споживчих секторів економіки, та зменшення в сировинних та мілітаризованих галузях. Відмічені позитивні тенденції об'єктивно сприяє руйнуванню циклічності погіршення людського потенціалу та викликаного ним зниження обсягів людського капіталу України.

На окрему увагу заслуговує якісна характеристика аналізованого показника. Зміна структури зайнятості поряд з позитивними наслідками призводить до включення в обіг людського капіталу, освіта якого не відповідає професійній діяльності та як результат віддача на вкладений капітал гіпотетично нижча від передбаченого. З чого можна зробити висновок, що досліджене явище виступає лише проміжним етапом трансформації системи розвитку людського капіталу, за яким неодмінно слідує його якісний розвиток та кількісне зростання.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Розвиток людського капіталу на сучасному етапі функціонування соціально-економічного механізму держави характеризується суперечливими тенденціями спровокованими комплексом економіко-демографічних чинників, що сформовані на етапі суспільних трансформацій 80-90-х років минулого століття. За позитивних передумов для зростання обсягів та якісних характеристик людського капіталу, що проявляються як результат економічного піднесення останнього десятиліття, демографічний чинник, сформований в умовах деградації системи відтворення населення викликає зменшення кількості його носіїв.

Перспективи подальшого дослідження слід намітити в руслі чинників, системи та механізму формування якісних характеристик людського капіталу України на етапі трансформації економічних відносин та включення у глобальні тенденції розвитку світової економіки.

Література

1. Иванов Н. Человеческий капитал и глобализация / Н. Иванов // Мировая экономика и международные отношения, 2004. – № 9. – С. 19-31.
2. Непокупна Т.А. До питання про засади формування людського потенціалу / Т.А. Непокупна, Т.В. Бровко // Матеріали наукової конференції "Становлення сучасної науки – 2007". Економічні науки [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/17_SSN_2007/Economics/22558.doc.htm – Загол. з екрану.
3. Шовкун І.А. Оцінка конкурентоспроможності наукової інфраструктури України в контексті глобалізації світової економіки / І.А. Шовкун // Проблеми науки. – 2006. – № 12. – С. 25-30.
4. Богиня Д.П. Науково-практичні засади конкурентоспроможності людського потенціалу України: стан та шляхи формування в контексті інтеграційних процесів / ДП Богиня // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2007. – № 5. Т.1. – С. 7-13.
5. Мельник С.В. Деякі проблеми української науки і заходи реформування / С.В. Мельник // Проблеми науки. – 2006. – № 10. – С. 2-8.
6. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / Грішнова О.А. — К. : Т-во "Знання", КОО, 2001. — 254 с.
7. Статистичні дані з сайту Державного комітету статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Загол. з екрану.
8. Ульяницька О.В. Проблеми безробіття і трудова міграція українців / О.В. Ульяницька // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 8. – С. 167-172.
9. Україна в цифрах 2008: [стат. збірник / за ред. О.Г. Осауленка]. – К. : Державний комітет статистики України, 2009. – 258 с.

Надійшла 10.09.2010